

Kapitola 1.

POJEM, PODSTATA A VZNIK PRÁVA, SYSTÉM PRÁVNÍ VĚDY

1.1. Pojem práva

Právo provází člověka a každé právně relevantní společenství lidí dvacet čtyři hodin denně a setkáváme se s ním v nejrozmanitějších situacích a souvislostech. Tato skutečnost však nijak neusnadňuje jeho vymezení. Každý si pod výrazem „právo“ představuje něco poněkud jiného a s rozdílným chápáním práva se setkáme dokonce u právníků i právních teoretiků, kteří často zdůrazňují právě jen určitý aspekt práva. Je to dáno skutečností, že právo představuje mnohovýznamový fenomén (polysém), u něhož lze zdůrazňovat zejména tyto jeho stránky:

- stránku normativní (právo jako systém právních norem),
- stránku fakticitní (právo jako systém reálných právních vztahů právních subjektů),
- stránku hodnotovou (právo jako soubor hodnot),
- stránku psychickou (právo jako soubor představ, mínění, prožitků a pocitů právních subjektů).

Bylo by však možné na právu analyzovat i další jeho aspekty, například jeho stránku informační, jazykovou, politickou, ekonomickou, morální a další.

Ve velmi širokém smyslu lze právem rozumět celou oblast právního života zahrnující nejen právní normy, ale i právní vztahy, činnost právních institucí, právní vědomí adresátů práva, jejich právní motivaci, právní jednání apod. V právní teorii se však obvykle právem rozumí právo v užším smyslu, u něhož je pak z juristického hlediska zvláště významné rozlišení chápání práva jako:

- práva objektivního (odpovídá mu anglické „law“), tj. souhrnu právních norem jako obecně závazných pravidel chování stanovených nebo uznaných státem a státem vynucovaných;
- práva subjektivního (odpovídá angl. „right“), tj. právní normou zaručenou možnost chování právních subjektů, které obvykle odpovídá právní povinnosti jiného právního subjektu.

Objektivní právo, označované také jako právo v objektivním smyslu, je právem platným (pozitivním), představuje právní řád státu. Subjekt (normotvůrce) objektivního práva je odlišný od adresáta práva, a proto objektivní právo charakterizujeme jako právo heteronomní, tj. stanovené zvnějšku, na rozdíl od práva autonomního, které si uloží sami účastníci v právním vztahu svým právním jednáním nebo smluvním dojednáním. Subjektivní právo (právo v subjektivním smyslu) je vlastně důsledkem existence objektivního práva, je mírou možného chování oprávněného

subjektu, který však této možnosti nemusí využít, na rozdíl od subjektu, kterému je stanovena povinnost se určitým způsobem chovat. Nejvýznamnějšími subjektivními právy jsou lidská práva a svobody deklarované v Listině základních práv a svobod, která tvoří součást našeho ústavního pořádku.

1.2. *Vznik a podstata práva*

Podstatu práva lze výstižně dovodit z historického vývoje práva a pochopení funkcí, které právo v sociálním životě plní. K tomuto poznání významně přispívají poznatky z právně historických a právně antropologických studií.

Existence sociálních forem života lidí si postupně vynutila regulaci lidského chování sociálními normami ve snaze vyloučit nebo omezit některé způsoby chování a prosadit určitý sociální pořádek (řád). Respektování a dodržování vytvářených sociálních norem jako obecně závazných sociálně uznaných vzorů chování bylo potvrzováno a vynucováno sociálními sankcemi. Sociální normy měly nejprve náboženský a morální charakter. Postupné narůstání sociálních nerovností, plodících zájmové střety a konflikty, prohlubování složitosti sociálního života a rozšiřování sociálního (veřejného) charakteru mezilidských vztahů si vynutilo novou organizaci veřejného života v podobě státu jako instituce společnosti. Současně dochází v této vývojové etapě k formování obecně závazných pravidel chování regulujících pod tlakem státního donucení společenské vztahy na určitém území. S utvářením státní moci se tak postupně vytváří právní systém, který má zajistit relativní sociální stabilitu při uplatnění relativně rovného měřítko na nerovné subjekty práva.

Právo se při regulaci společenských vztahů setkává s dalšími normativními systémy (normy morální, náboženské, zvykové, politické, sportovní, estetické, jazykové a jiné), které mohou upravovat tentýž okruh společenských vztahů a mohou se tak v procesu motivace lidského chování ve svém působení vzájemně posilovat (synergický efekt) nebo si naopak konkurovat. Mezi neprávními normativními systémy hrají nejvýznamnější roli morální normy, které mají charakter individuální, skupinové nebo sociální normy, vyjadřující morální hodnocení lidského chování, zejména z pohledu polárních kategorií dobra a zla, čestnosti a nečestnosti, spravedlnosti a nespravedlnosti. V oblasti realizace práva morálka často kompenzuje nízkou znalost práva. Morální hodnocení chování jednotlivců, skupin nebo i celé společnosti může být z hlediska požadavků právní normy:

- v souladu (krádež, péče o dítě),
- v rozporu (rozvod právo připouští, morálně ale bývá často odsuzován),
- zcela indiferentní (amorální), morálka dané chování nijak nehodnotí (dopravní předpisy).

V zásadě však právo a morálka představují dva svébytné normativní systémy, které odděleně stanovují oblast právní a morální odpovědnosti. Jejich vzájemná interakce má však pro právo i pro morálku podstatný význam. Z hlediska zásady je dovoleno vše, co není zákonem zakázáno (čl. 2 Ústavy ČR) sehrávají morální normy roli korektivu nezakázaného chování, pozitivní právo rovněž zakazuje jednání proti dobrým mravům (§ 39 obč. zák.), tedy proti obecně přijímaným morálním zásadám. Morální sankce bývají často účinnou podporou legálních sankcí, na druhé

straně však současně hrozba právní sankcí posiluje vnímání morálních povinností ve společnosti a bez autoritativního vlivu právních norem by některé morální normy zůstaly nenaplněny, neboť morální povinnost nelze vynutit, a podle některých názorů by v takovém případě některé morální normy mohly vyhasínat. Morálka se významnou měrou promítá také do právního vědomí jednotlivců a společnosti.

Neprávní normativní systémy neplatí univerzálně pro celou společnost, neboť jsou skupinově diferencovány. Oproti tomu právní systém je ve společnosti pouze jediný (právní monismus) a plní tak roli základního integrativního normativního systému společnosti.

Z geneze práva a jeho funkcí lze ve srovnání s jinými neprávními normativními systémy dovést tyto jeho specifické (pojmové) znaky:

- obecná závaznost – právní normy se vztahují na neurčitý (neurčený) počet případů a subjektů téhož druhu a jsou povinni se jimi řídit všichni adresáti práva, jimž jsou určeny,
- státem stanovená a uznaná forma (pramen práva),
- možnost uplatnění státního donucení – v případě nesplnění právních povinností nastupují legální sankce.

V tomto smyslu právo vymezujeme jako systém obecně závazných pravidel chování (norem), stanovených nebo uznaných státem ve zvláštní formě a vynucovaných státními orgány v případě jejich neplnění.

1.3. Systém právní vědy

Právní věda, jejíž úlohou je zejména poznávat, popisovat a vykládat právo, ale i napomáhat k jeho tvorbě, vytváří systém právních oborů (disciplín), které lze rozdělit na:

- obecné – zabývají se právem v jeho obecné podobě,
- speciální – zabývají se jednotlivými odvětvími práva (např. právem občanským, ústavním) a označujeme je jako dogmatické právní disciplíny.

Z obecných právních oborů (disciplín) je třeba uvést zejména:

- Právní filosofii – zabývá se nejobecnějšími otázkami práva, zejména poznáním jeho podstaty, obecnými právně noetickými a metodologickými otázkami, problematikou spravedlnosti a hodnot v právu a vývojem právně filosofických úvah, zejména přirozenoprávních.
- Teorii práva – těsně navazuje na právní filosofii a někdy bývá proto s právní filosofií i ztotožňována (Ota Weinberger). Zabývá se obecnými teoretickými otázkami práva, které jsou společné všem právním odvětvím nebo které překračují rámec jednotlivých právních odvětví. Jde zejména o analýzu struktury a dynamiky práva jako právního systému, rozbor základních právních pojmů a problémů podstatných pro oblast dogmatických právních disciplín a o teoretické otázky tvorby a realizace práva a právní metodologie.

- Právní sociologie – zkoumá vztah práva a společnosti, a to jak společnost a sociální jevy ovlivňují obsah práva a na druhé straně jak právo ve společnosti působí, tj. mechanismem tohoto působení, základními prvky tohoto mechanismu a faktickým stavem právních vztahů ve společnosti.
- Právní psychologie – zkoumá psychologickou stránku mechanismu působení práva, projevy lidské psychiky v právních situacích (diagnostika pachatele, výslech, trestání apod.) a psychologické aspekty výkonu právního povolání.
- Právní antropologie (příp. označovaná jako etnologie, etnografie) – studuje vývoj práva ve vztahu k vývoji člověka a roli práva v různých lidských společenstvích a národních a etnických kulturách.
- Právní politika a teorie tvorby práva – zabývá se otázkou formulování představ směřování optimální právní úpravy a procesem tvorby právních norem.
- Právní logika – studuje formy a postupy právního myšlení.
- Právní informatika – chápe právo jako informační systém a rozpracovává moderní právní informační technologie a způsoby využití informačních právních systémů.
- Právní komparatistika – provádí srovnání podobností a rozdílů jednotlivých právních systémů a právních kultur (makrokomparatistika) a jejich jednotlivých právních institutů (mikrokomparatistika).
- Právní dějiny – studují vývoj práva a státu v jednotlivých historických obdobích, patří sem i právní romanistika (studium římského práva).